

## **ЗДРАВЕ, ЗДРАВНО ОБРАЗОВАНИЕ НА ДЕТЕТО ОТ ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ**

**София Р. Каракехайова**

*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

**Резюме.** Благополучието на детето от предучилищна възраст се свързва с физическото, психическото, социалното и емоционалното здраве. Международни и национални документи задават стратегическата рамка за разработване на здравната проблематика. Кратка ретроспекция до 2005 г. илюстрира постиженията в България, свързани със здравното образование на детето. Целевата и съдържателната част на разработки от страни от Европейския съюз по проблемите на здравното образование позволяват да се разкрият аналози в България, подчинени на директивата „Учене през целият живот“.

**Keywords:** health; documents for health education; programs for health education

Световната здравна организация определя здравето като състояние на комплексно физическо, психическо, емоционално, интелектуално и социално благополучие, а не само отсъствие на болест. Физическото здраве предполага правилно функциониране на организма (системи и органи). Психическото здраве включва умствено и емоционално здраве. Умственото се свързва със способността за ясно и логическо мислене, а емоционалното предполага разпознаване и изразяване на чувства, справяне със стрес и страх. Социалното здраве се определя като способност за поддържане на адекватни релации между хората и изпълнение на социални роли.

Публикации у нас и в чужбина (Koleva, 1993; Karakehayova, 2016; Paútas del Aprendizaje Preescolar en Educación para la salud<sup>1)</sup>) при определяне съдържателната страна на физическото здраве на детето от предучилищна възраст (ПУВ) включват: запознаване с частите на тялото и функциите им, фактори (природни и социални) за правилно физическо развитие, навици за поддържане на телесна хигиена, хранителен режим и други. Включват се както външни, така и вътрешни органи (сърце, бял дроб, стомах). Определянето им се свързва не само с тяхната значимост, но и с възможността детето само да ги възприеме сетивно – зрително, осезателно, слухово.

Психологическото здраве има три компонента – аксиологичен, инструментален и потребностно-мотивационен. Аксиологическият компонент е представен съдържателно от ценностите на Аза на личността и Аза на другите. Това предполага добро познаване на себе си, като външен вид, потребности и желания, възможност за дейност и успех.

Инструменталният компонент е ориентиран към владение на рефлексията като средство за самопознание. Този компонент включва уменията на човека да разбира и описва емоциите – своите и на другите, които са в основата на поведението.

Потребностно-мотивационният компонент се свързва с наличието на потребност от саморазвитие. За да се развива човек като позитивна личност, е необходимо тези три компонента да бъдат в постоянна взаимовръзка и да са взаимно предполагаеми.

Социалното здраве включва: отглеждане на детето в семейството му, наличие на материални условия за живот без лишения, осъществяване на интензивни релации в общуване с възрастни и други деца, създаване на безопасна семейна среда за духовното, психическото и физическото развитие на детето. Социалното здраве се гарантира от редица международни законови и нормативни документи.

### **Стратегически документи, задаващи посоката на здравното образование**

В Конвенцията за правата на детето са посочени текстове, свързани със здравето като физическо, психическо, социално и духовно благополучие. С превес за социалното здраве са тези, които дефинират всички възможни варианти за отглеждане на детето в благоприятна, здравословна семейна среда (чл. 9, 10, 15, 18). Психическото здраве, свързано с личностното, емоционалното, интелектуалното и духовното здраве, се подкрепят от чл. 12, 13, 14 и 19 от Конвенцията. Правото на достъп до здравни услуги се определя в чл. 24: „Ти имаш право на възможно най-добро здраве, на достъп до най-добрите здравни услуги, най-висок стандарт на живот, екологича храна и питейна вода. Твоята държава ще се бори за премахване на традиционни практики, които са вредни за здравето на децата“. Определя се, че жизненият стандарт на детето ще трябва да е най-добър (чл. 27).

В резолюция „Свят, подходящ за деца“<sup>(2)</sup>, приета от Общото събрание на ООН (2002) във връзка с популяризиране на здравословния живот, се поставя цел за развитие и въвеждане на национални политики за развитие на децата в ранна възраст, да се осигури ускореното физическо, емоционално, социално, духовно и интелектуално развитие. (т. 36 д). Цели се „Разработване и осъществяване на национални политики за здравеопазване и програма за подрастващи, включително на цели и индикатори, за да се подпомогне психическото и физическото им здраве“ (т. 36 е).

В последните две десетилетия България ратифицира документи, с които страната ни поема ангажименти, свързани с реализация на политиките на

Световната здравна организация (СЗО). В тях здравето се определя като основен ресурс и актив на обществото (концепция „Цели за здраве 2020“, с. 2<sup>3)</sup>). Доброто здраве се свързва с обществения просперитет, а не само с лично благополучие. Факторите, които са значими за здравето, са от различно естество: семейно-битови, професионални, обществена и социално-икономическа среда.

„Национална стратегия за детето 2008 – 2018“<sup>4)</sup> е изградена въз основа на редица международни и национални документи. Целта на Стратегията е „Осигуряване на условия за ефективно упражняване на правата и подобряване качеството на живот“ (с. 14). Третата от оперативните цели е насочена към подобряване здравето на детето. Мерките, които се набелязват за постигане на целите, са няколко:

- повишаване на здравната култура чрез здравно образование на децата и родителите им;
- въвеждане на системно здравно образование за придобиване на знания, умения и нагласи за здравословен начин на живот;
- промоция на здравословно хранене.

Опазването на здравето според Стратегията за детето предполага изграждане на знания, нагласи и умения за безопасно поведение и избягване на рискови за здравето практики.

От 11.10.2016 г. е в сила Наредба № 13<sup>5)</sup> за гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование. Здравното образование образува с другите видове образование единен интердисциплинарен комплекс. Образованието за здраве е насочено към развитие на умения за създаване или поддържане на здравословен стил и условия на живот и доброволното адаптиране към поведение, благоприятстващо здравето. Някои от целите, свързани с изграждане на автономна и активна личност, са значими за здравното образование, а именно:

- чл. 4 (ж) взема самостоятелни решения относно своето развитие, проявява инициативност и способност да си поставя цели, да планира и да обосновава действията си;
- чл. 4 (з) носи отговорност за поведението си и оценява влиянието на постъпките си за своя живот и този на другите хора;
- чл. 4 (и) подбира адекватна информация, продукти и услуги за подобряване на здравето и поддържа здравословен начин на живот за себе си и за околните.

Образователните институции, в това число и предучилищните заведения, е необходимо да изграждат и поддържат позитивен психологически климат и възможности за избор, свързани със здравето.

Чл. 5 (1) от Трета глава на Наредба № 13<sup>6)</sup> определя, че в предучилищните заведения здравното образование, както и другите компоненти на интердисциплинарния комплекс, трябва да се реализира във всички възрастови групи.

Начините за реализиране на областите на компетентност, свързани със здравето на детето, могат да бъдат:

- интегрирано в обучението по образователните направления;
- интегриране в допълнителните форми на педагогическо взаимодействие;
- като самостоятелно образователно направление в случай на иновативна или авторска програмна система.

В приложение № 2 от Наредба № 13<sup>7)</sup> са разработени рамковите изисквания за резултатите от обучението по здравно образование. Те обхващат седем области на компетентност и са общи за всички степени на образование. Формулировките им са съзвучни с примерни планове на страни от Европейския съюз (*Educación para la Salud, 2005 – 2010, Intervenciones de educación para la salud en la etapa de educación infantil y Primaria*, р. 22 – 35<sup>8)</sup>). Области като хранене, лична хигиена, физическо развитие и дееспособност, безопасност и първа помощ не са нови за предучилищната педагогика – теория и практика, и свързваме преди всичко с физическото и отчасти с психическото здраве. Дефинирането на област „Психическо здраве и личностно развитие“ е иновация, но в смисъл на личностно психическо благополучие намира прояви в наши предходни програмни документи. Със статут на иновация в документ от такъв ранг са „Превенция на употреба на психоактивни вещества“ и „Сексуално здраве и сексуално преносими инфекции“. Формулировката на тези области на компетентност касае предимно по-горните степени на образование. Конкретизирането и определянето на знанията, уменията и отношенията към гореспоменатите области на здравно образование са възрастово адекватни за детето от предучилищна възраст. „Познава и назовава предмети и вещества, забранени за деца“ (Наредба № 13<sup>9)</sup> за гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование). Употребата на психотропни вещества, алкохол и тютюнопушене не е практика в предучилищна възраст. По-скоро се има предвид обръщане на внимание на опаковки с опасни за живота препарати, медикаменти и други вещества, достъпни във всекидневния живот на детето. Сексуалното здраве се конкретизира като компетентности, свързани с представи за собствения пол и разликата между половете, както и положителното отношение към собственото тяло. В тази посока от особена важност за здравето на детето – физическо, психическо и социално, е необходимо да се насочат усилията на възрастните към изграждане на умения за опазване на тялото от посегателства и умения да се казва „не“ на нежелани контакти.

### **Здравното образование на детето от предучилищна възраст в програмни документи – у нас и в чужбина**

В България нов професионален поглед върху здравното образование на детето от предучилищна възраст се търси от учени в областта на предучилищната педагогика. След 90-те години на XX век успешни са програмите:

– „Програма за възпитание на детето от 2- до 7-годишна възраст“ на авторски колектив Елена Русинова, Димитър Гюров, Весела Гюрова и други;

– „Активността на детето в детската градина“ с автори Надежда Витанова, Николина Колева, Елена Попова и други;

– „Аз променям света“ – за авторски тип детска градина на Ирина Колева.

С тази програмна документация се поставя началото на демократичните промени в общественото предучилищно образование. Различни са акцентите, които авторите поставят относно здравната просвета.

В „Активността на детето в детската градина“ е обособен раздел „Здраве и активност на детето“. Главната цел на здравната активност на детето се търси в много посоки – от осъзнаване на здравето като ценност, през грижи за опазването му и факторите, необходими за здравословен живот и такива, които го рушат. Конкретизирането на целта включва осъзнаване на здравето като физическо, душевно и социално благополучие. Като постижение могат да се отбележат темите в книжка „Къщичка на здравето“, свързани със запознаване със структурното изграждане и развитие на различните органи и системи в детския организъм. Намерено е сечението между проблемите за здравето и двигателните навици и култура на детето и тяхната взаимозависимост. Авторите откриват релациите на темите за здравето с другите видове активност.

В „Програма за възпитание на детето от 2- до 7-годишна възраст“ здравното образование е представено чрез здравно-хигиенна култура. Същността се свързва с:

- представа за тялото и неговите части;
- умения за идентифициране на функции на организма и тялото;
- умения за хранене;
- умения за поддържане на ред;
- представа за цикличност на човешкия живот;
- представи за физическо развитие и растеж (начало и край).

Средства:

- дневна организация на детската активност;
- закалителни мероприятия;
- семеен бит и традиции;
- рационално хранене;
- здравна осигуреност.

Авторите на Програмата определят насоките в зоната „Моят свят“, като на първо място е поставено „Възпитание у детето на емоционалноположително отношение към себе си и към собствените си възможности“ (стр. 50). Акцентира се също върху автономията на детето, уменията да се взимат решения, инициативност в познавателния процес – способности, които можем да отнесем към психическото здраве на детето. Конкретизацията на тези насоки в трите вида цели – познавателни, за стимулиране на преживяванията и за

преобразуване на дейността възрастово, диференцират очакваните резултати, които са в широк диапазон – от самообслужване за тригодишните до разбиране на бъдещата си социална роля на ученик за 6 – 7-годишните. Разграничаването, което правим на психическото от социалното здраве и култура на детето, е провокирано от това да се подчертае значимостта на новия подход в областта на предучилищната теория и практика, който позволи да се разработи и приложи личностноориентираният модел на образование на детето от предучилищна възраст (Gurov, 2003).

В зона „Аз и другите“ насоката на педагогическо взаимодействие включва „Възпитание на емоционалноположително отношение у детето към другите хора“ (стр. 64). Проявата на разбиране, толерантност към другите деца и възрастни, за преживяване и отзивчивост в условията на детската градина се конкретизира тематично. Особен интерес и иновация за българското предучилищно образование са теми като „Цялата истина за бебетата“. Детето се вълнува и е любопитно да научи своята истинска приказка. На вниманието се поставят въпроси, свързани с различията в поведението на децата от двата пола.

В концептуалната структура на познавателното съдържание на авторския тип детска градина „Аз променям света“ (Koleva, 1993) проблемите на здравното образование се откриват в подтемите „Моето тяло“, „Моят пол“, „Аз се храня“, „Аз съм чист“. Акцентът в тях е поставен върху физическото здраве предимно, но се откриват и такива, които се отнасят и към психическото – например еталоните за поведението на половооразумни стереотипи. Рационалното хранене предполага детето да познава различни видове полезни храни. Съдържателно проблематиката по темата се конкретизира в зависимост от личния опит и преживявания на детето. Втората подцел на Програмата е по посока на осъзнаване както на собствените, така и мотивите на другите за общуване и интеракция. В глобалната тема „Аз и другите“ се обръща внимание върху уменията да се изследват действията, емоциите на другите деца и възрастни, които са от значение за диалога в общуването. Обособена е подтема за ориентиране за правата на детето. Проблемите, които децата обсъждат и анализират, са свързани с правилата в групата и ангажиментите за разбирателство и уважение между всички субекти в ситуацията. Третата подцел произтича от интелектуалната рефлексия. Очаква се детето да възприема и осмисля признаци и свойства на елементи от живата и неживата природа и да взема решения в определена ситуация – житейска или лабораторна. В глобалната тема „Аз и светът около мен“ се набляга върху опазването на околната среда, която е естествена среда за живот на детето. Четвъртата цел е подчинена на необходимостта от осъзнаване на детето и неговото място в системата от различни от него по националност, етническа принадлежност, възражения и култури, които то да уважава. Определено се открива интеграцията между видовете здраве

на детето – физическо, социално, психическо, от една страна, а от друга – взаимообвързаност на проблемите за правата на детето, интеркултурната и екологичната култура.

През 2003 г. в обществените предучилищни заведения започна реализиране на дидактическа система („Ръка за ръка“) на авторски колектив Димитър Гюров, Ирина Колева, Весела Гюрова и други. Това е първата защитена в методологично отношение система за предучилищна подготовка, в която образователното съдържание се структурира в триадата „знание (представи) – умение – отношение“.

Проблемите на здравното образование се поставят именно като цялост от: представите на децата за здравето – физическо, психическо и социално, уменията им да се грижат за тялото си и да го опазват, да избират предмети и обекти, които подпомагат здравословния им начин на живот, и във всяка ситуация (житейска или учебна) да се открива и заявява отношението на детето към всичко, свързано със здраве и болест.

Тази ретроспекция е необходима, за да се оцени правилно етапът на демократизиране на предучилищното образование – етап, в който интересите, желанията, потребностите на детето са отправна точка за развитието му.

„Програма по предучилищно образование, 2011“<sup>(10)</sup> е изградена въз основа на Европейската референтна рамка за ключовите компетенции и учене през целия живот. Като принцип в Програмата се посочва „Физическото и психическото благополучие на децата, включително социалното, когнитивното и емоционалното развитие“ (стр. 4). В съдържанието на темите „Аз и моето тяло“, „Аз като личност“, „Аз и другите“, „Аз и светът“ се поставят цели, свързани с физическото, психическото и социалното здраве на детето от предучилищна възраст. Физическият Аз детето открива като индивидуалност самостоятелно. Идеята е самопознанието да му помогне да оцени състоянието на здраве и да стане по-отговорно за себе си, а така също за хигиената и безопасността си в околната среда. Резултатите от познанието за физическите особености на тялото са следствие от себенаблюдение и изследване на функциите на сетивата и мускулите. Детето открива промените във физическия си облик и състояние на организма в покой и при натоварване и се дискутира значението на движението за здраве. Развитието на правилна стойка, увереността в движението са цели на физическата култура, но също така и на здравното образование. Детето познава частите на тялото си, развива автономност при двигателните експресии и самообслужване. Неговата лична безопасност предполага умения за превенция на опасности по време на игра, конфликтни ситуации и прояви на агресия. Специален акцент се поставя върху осъзнаване на значението на личната хигиена и опазване на здравето (с. 12). Здравословният начин на живот се явява резултат от съвместните усилия на детето, родителите

и педагозите. Гаранти за здраве се явяват съобразеният с потребностите на детето дневен режим, личната му хигиена и здравословната храна. В ежедневието се редуват дейности с интензивни и по-спокойни движения и покой, които позволяват укрепване на детския организъм – развитие и възстановяване. Обръща се внимание на симптомите на физическа активност и преумора (например: губене на дъх). Диференцират се състояние на болест и здраве на базата на себенаблюдението – промяна в дишането, учестен пулс, температура. Различава се здравословното от нездравословното, полезното от вредното за хората.

Целите в темата „Аз като личност“ се свързват със себепознанието на психическия Аз: чувства, идентичност, заявяване на потребности и постижения в дейности – игра, познание, творчество. Друга част от съдържанието и резултатите по темата маркира самочувствието на детето в средата от връстници със свои мисли, чувства, потребности. Организира се игрово-образователно пространство, което провокира и подкрепя желанието на детето за съвместни дейности с връстниците. То има възможност да открие силните и слабите си страни. Ясната и правилна самооценка са от голямо значение за психическото здраве на детето. Така се учи да приема предизвикателства, да се справя в среда, различна от дома, да е инициативно и усвоява ценности – има се предвид свои и на други деца, други култури. Предвижда се детето да пресъздава социалните роли в игри с другите деца. Препоръчва се изграждането на кооперативни отношения в съвместните продуктивни и творчески дейности. Така се овладяват умения за сътрудничество, изслушване на мнения, вземане под внимание решенията на другите деца. Постиганията относно здравното образование изискват партньорство между семейството и детската градина – двете най-близки и значими за детското развитие среди.

В план-схемата по „Здравно образование“ на децата от предучилищна възраст в област Мурсия е изградена върху релациите между цели, дейности и средства, информация за семейството и указания за оценка. Съдържанието на здравното образование включва:

1. Хигиена и лична безопасност.
2. Хранене.
3. Околна среда и здраве.
4. Промоция на сигурност и превенция на пътни инциденти.
5. Образование за ползване на средствата за масова информация.
6. Умствено здраве.
7. Превенция на зависимости.

По отношение на хигиената и личната безопасност целите обстойно обхващат необходими умения за поддържане на телесна хигиена. Отделено е внимание на правилното телодържание в седнало положение, хигиена на почистването и съня. Препоръчва се опазване на гласните струни и оценяване на

тишина. Примерни теми, чрез които се постигат целите, са: „Вече сме големи“, „Пазя тялото си“, „Това съм аз“ и „Чувства“. Дидактическите средства предполагат наличие на лични принадлежности за поддържане на хигиената, картини, стенописи, художествени произведения, игри, ателиета и други. На родителите се препоръчва водене на дневници за събитията, свързани със самостоятелността на детето, като постижения от личната им хигиена, календар за поставени ваксини, контрол върху часовете за гледане на телевизия и сън.

Оценяват се резултатите от постиженията на детето.

– Самостоятелност и отговорност за личната хигиена.

– Обличане на дрехи според сезона.

– Наслаждава се и цени тишината и звуците.

Целите, които се отнасят до храненето, могат да се групират по посока на:

– познание и консумация на разнообразни здравословни храни и питейна вода;

– познаване значението на различните хранения през деня – закуска, обяд, междинни закуски и вечеря;

– култура на хранене и общуване;

– хигиена на продуктите и лична хигиена.

Дори има друга цел, в която акцентът е върху отношението и оценката на качествените храни от конкретния регион. Средствата и дейностите, с които се постигат целите, позволяват детето да е в активна познавателна позиция като участник в ателие за готвене, игри, свързани с тематиката, запознаване с преработка на някои храни, включително и рождени дни, които да се провеждат „без вредни лакомства“. За добрите резултати, свързани с храненето на детето, родителите са партньори с детското заведение. Спазват се изисквания за здравословно хранене от двете страни. Провеждат се информационни форми, касаещи значими за детското хранене въпроси, както и превенция на болест. Изтъква се ролята на родителите като пример за подражание с хранителните си и кулинарни умения и навици. Семейните закуски, обеди, вечери се използват пълноценно за споделяне на значими въпроси, преживявани събития, в които взимат участие всички.

Това е от особена важност за психическото и социалното здраве на детето. В плана за здравно образование се включват цели, свързани с чистотата на околната среда, порядък в дома и детското заведение, както и значимостта им за здравето. Детето полага усилия за поддържане на хигиена външ и в детската градина. Изисква се грижливо отношение към природата – зоо- и биопредставите. В този раздел се включва икономичното използване на вода, електричество и материали като цел и показател за оценка на здравното образование. Семейството партнира в изпълнение на целите, като участва в съвместни проекти за опазване на околната среда и

поддържането на ред на обществени места и дома. Обръща се внимание отново на родителите като положителен пример при реализиране на икономии на природни ресурси.

Промоцията на сигурност се свързва с познаване на основните „опасни места вкъщи и детското заведение“ и предмети, субстанции и вещества (препарати, лекарства и други), които могат да застрашат здравето и живота. За тази цел детето трябва да познава символите, свързани с опасност. Група от цели визира превенцията на пътни инциденти, като познаване правилата за движение по улицата, поведение в превозни средства. Поставя се цел дори да се познават някои основни мерки за първа помощ. Основно средство за постигане на добри резултати е познаване правилата за движение в реални условия.

В раздела образование и влияние на средата за масова комуникация целите и резултатите предполагат детето да изгради умение да различава доброто от лошото поведение, което се дава като пример в различни медийни продукти. Място е отделено на влиянието на рекламата. Идеята е, че „всичко, което се рекламира, не може да бъде купено, и не всичко, което се рекламира, е с добро качество“ (Educación para la Salud, 2005 – 2010<sup>11</sup>). Препоръчва се да се търси положителният ефект от предавания, посветени на здравословния начин на живот. Някои от целите в този раздел отразяват значимостта на играчката и игрите за периода на предучилищното детство.

Умственото здраве на детето е обвързано с цели, които са насочени към личното благополучие и социалната интеграция в близките и значими за него среди. Самопознанието и развитието на положителна самооценка, което предполага умението на детето да споделя опита си, безпокойствата, грешките си спонтанно, да се чувства радостно и щастливо и се справя с чувството на страх (от тъмното, от приказни герои и други). Група от цели са по посока на уменията на детето да уважава мнението на другите, да разрешава конфликти на базата на диалог, а не чрез агресия. Овладяването на умения да се спазват правилата в групата, е цел, която е значима и за психическото и социалното здраве на детето. Отделно е дефинирана цел, която е важна за благополучието му – да умее да казва „не“, когато нещо не му харесва. Това е свързано с правото на мнение, избор, предпочитания, свобода и т.н. Проекция на умственото здраве се открива в цел, която касае разбиране от детето на необходимостта от организация на собственото време и пространство. Така се задава ритъм в организацията на деня, спокойствие и увереност в добрите резултати от дейността. Личното благополучие на детето е потърсено и в посока на отдиференциране на реалното от въображаемото в края на предучилищния период. Предучилищното детство е възрастовият период, към края на който децата в голяма степен умеят да се справят с тази цел.

Превенцията от зависимости предполага прояви на благоразумие при гледане на телевизия и да не се отделя много време и на видеоматериали. В тази възраст детето има познания от вредното влияние от тютюнопушенето и алкохола. Обръща се внимание на това, че не трябва да се злоупотребява и с лакомствата, които са приятни, но вредни за здравето.

В план-схемата за здравно образование на детето в предучилищна възраст се откриват области на компетентност от Наредба № 13 на МОН. В някои от целите се откриват идеи, които биха подкрепили и обогатили реализирането на Наредба № 13 в практиката. Здравното образование на детето от ПУВ позволява да се развиват в единство, познание, умение и отношение. Представите за здравословен начин на живот и уменията за реализирането му са ориентирани към възприемането на здравето като ценност. Холистичният и трансверсален характер на здравословен начин на живот предполага:

- здравното образование да се реализира чрез всички образователни направления по посока физическо, социално, психическо и емоционално здраве на детето;

- да се отчита значението не само на биологичните фактори, а и на социално-обществените фактори за благополучието на детето;

- партниране между предучилищните педагози, семейството и общността.

#### NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Pañtas del Aprendizaje Preescolar en Educación para la salud, [ocw.umb.edu/early-education-development/](http://ocw.umb.edu/early-education-development/)
2. Резолюция „Свят, подходящ за деца“ (2002) IA: S-27/2
3. Концепция „Цели за здраве 2020“ Интернет адрес: [www.mh.government.bg/media](http://www.mh.government.bg/media)
4. Национална стратегия за детето 2008 – 2018, ДВ бр. 14 от 12.02.2008 г.
5. Наредба № 13, ДВ бр. 80 от 2016 г.
6. Пак там.
7. Пак там.
8. Educación para la Salud, 2005 – 2010, Intervenciones de educación para la salud en la etapa de educación infantil y Primaria, p. 22 – 35.
9. Наредба № 13, ДВ бр. 80 от 2016 г.
10. Програма по предучилищно образование, 2011-01-Д-15вд-3, с. 1 – 49.
11. Educación para la Salud, 2005 – 2010, Intervenciones de educación para la salud en la etapa de educación infantil y Primaria, p. 22 – 35.

## REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- The activity of the child in the kindergarten* (1993). Scientifically edited by Nadejda Vitanova, Prosveta, Sofia, p. 12 – 15. [*Активността на детето в детската градина*, 1993, под научната редакция на Надежда Витанова, Просвета, София с. 12 – 15]
- Gurov, D., Koleva, I. & Gurova, V. (2003), Program system “Hand by hand”, Sofia: Prosveta. [Гюров, Д., Колева, И. & Гюрова, В. и др. (2003). *Програмна система „Ръка за ръка“*, София: Просвета].
- Karakehayova, S. (2016). Health, health education and competences of the child from preschool age, symposium Ninth National Conference „We are holding the future by hand, Pazardjik“. [Каракехайова, С. (2016). *Здраве, здравно образование и компетенции на детето от предучилищна възраст, сборник Девета национална конференция „Водим бъдещето за ръка“*. Пазарджик].
- Karakehayova, S. (2015). The parental capacity for realization health promotion with children from preschool age, *symposium Education, development, art*; Plovdiv: University Press. [Каракехайова, С. (2015). Родителският капацитет за реализиране промоция на здраве с деца от предучилищна възраст. *Образование, развитие, изкуство*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“]
- Koleva, I., (1997). “*I change the world*”, *Program for author type of kindergarten*, Schumen, p. 41. [Колева, И. (1997). „*Аз променям света*“, *Програма за авторски тип детска градина*, Шумен, с. 41]
- Rusinova, E., Gurov, D. & Gurova, V., (1993). *Program for education of the child from 2 to 7 years old*, Published by D. Ubenova, Sofia, p. 26. [Русинова, Е., Гюров, Д. & Гюрова, В., (1993) *Програма за възпитание на детето от две – до седемгодишна възраст*, Д. Убенова, София, с. 26]
- Huhlaeva, O.V. (2011). *Bases of the psychological consultation and psychological corrections*. Moscow: Academia, p. 11 – 12. [Хухлаева, О.В., (2011), *Основы психологического консультирования и психологической коррекции*. Москва: Академия, с. 11 – 12.]
- Taushanova, S., (1997). “*My rights are my responsibilities*”, foundation “Culture, art, children”, p. 47 – 52. [Таушанова, С. (1997). „*Моите права са мои отговорности*“, фондация „Култура, изкуство, деца, с. 47 – 52.]

## **HEALTH, HEALTH EDUCATION OF THE CHILD AT PRE-SCHOOL AGE**

**Abstract.** The well-being of the child at pre-school age is associated with physical, psychological, social and emotional health. International and national documents set the strategic framework for the development of health problems. A brief retrospective until 2005 illustrates the achievements in Bulgaria related to the child's health education. The intention and the content of studies in some EU countries about health education problems allow to be revealed analogues in Bulgaria in compliance with the "lifelong learning" directive.

✉ **Dr. Sofia Karakehayova, Assoc. Prof.**

University of Plovdiv  
24, Tsar Asen Str.  
4000 Plovdiv, Bulgaria  
E-mail: sofia52@abv.bg